

Zorg voor ouderen in verschillende culturen

Sjaak van der Geest

Foto: Sjaak van der Geest

Oudere vrouw die bij haar dochter woont en zich nuttig maakt in het huishouden.

Culturele antropologie bestudeert de verschillen tussen culturen en probeert die te begrijpen.

Toen ik me zo'n twintig jaar geleden begon te interesseren voor oudere mensen in Ghana, besepte ik al gauw dat ik een echt antropologisch onderwerp 'beet' had want er is weinig waarin culturen zo sterk van elkaar verschillen als in de wijze waarop zij omgaan met ouderen.

Marokkaanse Nederlanders, bijvoorbeeld, spreken schande van de wijze waarop 'autochtone' Nederlanders voor hun bejaarde ouders zorgen en zo weinig respect voor hen tonen. Nederlanders op hun beurt zijn verbaasd of zelf verontwaardigd dat Turkse ouders een zodanig sterke claim durven leggen op hun schoondochter, dat ze zelfs proberen de vrouw voor hun oudste zoon te kiezen om verzekerd te zijn van een goede verzorging als ze oud zijn en dat ze verwachten dat hun oudste zoon met echtgenote bij hen in huis komt wonen. Toen ik in Ghana was voor mijn onderzoek en mensen mij vroegen hoe wij in Nederland voor onze bejaarde ouders zorgden, schudden ze niet begrijpend hun hoofd. Hoe was het mogelijk dat ouderen bij ons alleen woonden en hun kinderen maar één keer per week of nog minder zagen. Ze waren geschokt dat onze hulpbehoevende ouderen niet door hun kinderen maar door professionals thuis verzorgd werden of zelfs 'uit huis geplaatst' werden als de zorg te zwaar werd.

Door onderzoek in een andere cultuur, kijken we in een spiegel en zien we onszelf en onze

eigen gewoontes helderder. De spiegel die de andere cultuur ons voorhoudt, verwijdert onze vanzelfsprekendheden, want wat voor ons 'gewoon' is, is dat ginds niet, wekt daar misschien zelfs verbazing of ontzetting. Hun verwondering dwingt ons vervolgens het 'gewone' opnieuw te bekijken en als het ware ter verantwoording te roepen. Rondkijken bij anderen is dus eigenlijk rondkijken in eigen huis.

Zo hoopte ik in Ghana beter zicht te krijgen op de wijze waarop wij in Nederland voor onze ouders zorgen als zij eenzaam en hulpbehoevend worden. In heel Ghana bestaat voor zover ik weet geen enkel bejaardentehuis of verpleeghuis voor ouderen. Het is de vanzelfsprekende taak van kinderen en kleinkinderen om voor ouderen te zorgen. Waarom kan dat bij ons niet?

Het onderzoek leidde me echter in andere richtingen. Ten eerste bleek al gauw dat Ghana geen paradijs is voor ouderen, althans niet voor alle ouderen. Sommigen leken inderdaad gelukkig en wisten zich omringd door zorgzame kinderen en andere familieleden. Ze woonden met velen in één huis en waren nooit alleen. Alle dagelijkse bezigheden speelden zich voor hun ogen af: spelletjes van kinderen, ruzies, eten koken, wassen, gesprekken en roddels, bezoekers; ze hoorden er nog helemaal bij. Maar het kon ook anders lopen: sommige ouderen waren eenzaam en ongelukkig, voelden zich buitengesloten en hadden bijna niemand die ze om hulp konden vragen.

De verklaring voor deze zeer verschillende ervaringen van ouderen was, volgens (bijna) iedereen met wie ik sprak, het principe van reciprociteit. Ouderen die in hun actieve jaren voor anderen gezorgd hadden, konden er zeker van zijn, dat er ook voor hen gezorgd werd als ze oud werden. Wie, zoals een populair spreekwoord luidde, goed zorgden voor een kind als het tandjes kreeg, waren er zeker van dat dat kind goed voor hen zou zorgen als zij hun tanden gingen verliezen. Een eerlijke regeling, zou je kunnen zeggen, maar wel erg streng...

Een tweede gedachte drong zich bij me op: deed ik wel onderzoek in een 'andere' cultuur? Hoe was het bij ons honderd jaar geleden? Waar woonden toen de ouderen? Wie zorgden er toen voor hen? Waar waren toen de bejaarden- en verpleeghuizen? Natuurlijk, ik begreep wel dat het Ghana van nu niet gelijk gesteld kon worden aan het Nederland van honderd jaar geleden, maar volkomen anders waren die twee maatschappijen nu ook weer niet.

Ik was begonnen met het plan te onderzoeken wat wij in onze zorg voor ouderen van Ghana konden leren, maar de vraag drong zich nu op of Ghana iets zou kunnen hebben aan de Nederlandse ervaringen van de afgelopen decennia. Een ongemakkelijke vraag, want als antropoloog was ik er juist op gebrand het ethnocentrisme en paternalisme van het 'Westen' ten aanzien van Afrika te doorbreken en te bekritisseren en nu zat ik het tegenovergestelde te doen...

De zorg in Ghana gaat door een crisis. De gezinnen worden kleiner en de mensen worden

ouder. Kinderen trekken weg om werk te vinden in grotere steden of zelfs in het buitenland, het leven wordt duurder, overal is geld nodig. De prioriteiten verschuiven. Kwam je moeder vroeger op de eerste plaats, nu worden dat steeds meer de eigen kinderen die je een goede opleiding wilt geven. Er zijn veel Ghanezen in Nederland die zich hier uit de naad werken om een dure school te kunnen betalen voor hun kinderen die ze thuis hebben achtergelaten. Ze kunnen door hun afwezigheid ook niet meer voor hun bejaarde ouders zorgen (wel geld sturen) en hebben hun ouders zelfs gevraagd of die voor hun kinderen kunnen zorgen. Zo ontstaat er een nieuw patroon: grootouders worden opnieuw ouders voor hun kleinkinderen en omgekeerd worden die kleinkinderen ook verzorgers van hun grootouders: ze houden hun gezelschap en helpen met allerlei klussen in het huis en – als ze in een dorp wonen – op het land.

Toen vergelijkbare ontwikkelingen in Nederland plaatsvonden en de 'zorgdruk' steeds hoger opliep, begonnen we met de bouw van instellingen aan wie we de zorg gedeeltelijk konden uitbesteden. Uitgerekend die uitbesteding is de meeste van mijn Ghanese vrienden een gruwel; zo iets doe je je eigen ouders niet aan. Ook de politici en opiniemakers werpen die mogelijkheid ver van zich af. De geïnstitutionaliseerde ouderenzorg is voor hen *het* kenmerk van de koude harteloze maatschappij die wij geworden zijn. Zij zweren dat ze dat pad nooit zullen kiezen als oplossing voor hun zorgcrisis. In een recent beleidsrapport over hoe het nu verder moet met de ouderenzorg wordt met geen woord gerept over onze 'inhumane' instellingen; alle kaarten worden gezet op een terugkeer naar de zorgzame familie van weleer.

Dat klinkt trouwens bekend in de oren. Ook de Nederlandse politiek denkt nu in die richting, al was het maar om geld te besparen (en dat beweegt de Ghanese politici natuurlijk ook). Zo zijn er over en weer voortdurend herkenningpunten als je als Nederlander onderzoek doet in Afrika. Ik begon dit stukje met een opmerking over antropologie als de studie van culturele verschillen, maar hoe meer ik me in al die verschillen verdiepte, hoe meer ik getroffen werd door de onderliggende gelijkenissen. Of het nu gaat over ouderen of jongeren, over families of politici, over hier of daar, ze lijken allemaal verbazingwekkend veel op elkaar. Ik beschouw dat als mijn belangrijkste 'ontdekking' als antropologisch onderzoeker, een ontdekking die veel gevolgen zou moeten hebben voor de toekomst van onze wereld.

Sjaak van der Geest, emeritus hoogleraar Medische Antropologie aan de Universiteit van Amsterdam

Foto: Sjaak van der Geest

Oudere man die het slechter heeft getroffen: arm en eenzaam. Hij woont in een kale kamer bij een ver familielid, zijn kinderen wonen elders.